

SKALARJEV ROKOPIS, 1643 MEDITATIVNA PROZA V KONTEKSTU KATOLIŠKE OBNOVE

Obsežen rokopis Adama Skalarja, ki je nastal okrog leta 1643, je prinesel v slovensko slovstvo 17. stol. več vsebinskih in oblikovnih novosti. Razprava obravnava dve krajši besedili s konca kodeksa, s katerima je Skalar uvedel v slovensko slovstvo 17. stol. novo literarno zvrst – meditativno prozo.

Spis *Vsakdanie spomishlane vernih karshanskich dushiz* je v slovensko literaturo kot prvi prinesel renesančno temo o dostojanstvu človekove narave, ki je utemeljena v združitvi človeške in božanske narave v Kristusu. Miselnost teksta izhaja iz krščanskega duhovnega izročila, toda perspektiva – dignitas homini – je renesančna. Besedilo je morda Skalarjevo, toda vprašanje o avtorstvu ostaja odprto.

Besedilo *Vselai inu nikoli, to ie vezhnost* je izvorno delo Adama Skalarja in je za slovensko slovstvo nov pojav: asketična meditacija o misteriju pogubljenja. Prinaša mistične teme in vizije, podane s slikovitimi podobami in barvitim literarnim slogom. Vodilne misli so izražene s prispodobami, eksempli in vložnimi pripovedmi.

V obeh literarnih meditacijah nastopa toliko novih tem in močnih čustvenih elementov, da forma teološke razprave, znana že v slovenskem slovstvu 16. stol., zanje ni bila več primerna. Da jih je Adam Skalar lahko izrazil, je moral ustvariti tudi novo obliko – in ustvaril je prvo slovensko meditativno prozo.

Adam Skalar, slovenska literatura, barok, 17. stoletje, meditativna proza

The extensive manuscript by Adam Skalar written around 1643 introduced several new conceptual and formal elements to 17th century Slovene literature. This paper discusses two short texts from the concluding part of the codex, through which Skalar introduced a new literary genre: meditative prose. The essay *Vsakdanie spomishlane vernih karshanskich dushiz* (Everyday Reflections of Devout Christian Souls) was the first to acquaint Slovene literature with the Renaissance topic of the dignity of human nature justified in the union of the human and divine nature in Jesus Christ. The mentality behind this text originates from the Christian spiritual tradition, although its perspective (i.e., *dignitas homini* »the dignity of man«) is typical of the Renaissance. The author may be Skalar himself, but this remains questionable.

The text *Vselai inu nikoli, to ie vezhnost* (Always and Never: That Is Eternity) is an original work by Skalar. It introduces a new phenomenon to Slovene literature: ascetic meditation on the mystery of doom. It contains mystical topics and visions presented through picturesque imagery and a colourful literary style. The leading ideas are expressed through metaphors, examples, and inserted narratives. Both literary meditations include an abundance of new topics and strong emotional elements, such that the form of the theological discussion used in 16th century Slovene literature was no longer

appropriate for them. In order to express these elements, Skalar had to create a new form: the first example of Slovene meditative prose.

Adam Skalar, Slovene literature, Baroque, seventeenth century, meditative prose

1 Uvod

Rokopis Adama Skalarja, ki je nastal okrog leta 1643, je eno od del, ki z vso močjo postavljajo na plan pomembna, a nepojasnjena vprašanja slovenskega slovstva 17. stol.¹ Eno od zanimivih vprašanj je, ali so slovenski pisci te dobe zvečine prevajali in prirejali besedila ali pa so zasnovali tudi samostojnejše zamisli, po katerih so ustvarili izvirna slovenska besedila. *Kalobški rokopis* (1651), ki se je ohranil v Slomškovi zapuščini, z dokumentarno veljavo potrjuje obstoj samostojnega snovanja v območju poezije.² Ali je v 17. stol. mogoče kaj podobnega dokazati za katero od pripovednih, natančneje proznih literarnih zvrsti? Skalarjev rokopis namreč vsebuje ne samo dveh obsežnih prevodov teološkega oziroma asketičnega slovstva,³ marveč tudi dvoje krajših besedil, katerih avtorstvo je še odprto vprašanje. Tudi ti besedili prihajata s področja asketike – posebne discipline krščanske duhovne literature, ki obravnava zlasti moralna vprašanja in jo zaznamuje meditativen pristop k duhovnim, tudi mističnim temam. Toda kakor dokazuje slovenska baročna pridiga, je tudi takšno izrecno versko vsebino mogoče estetsko oblikovati in na njej fundirati kvalitete literarnega izražanja. To je odvisno le od hotenja in zmožnosti posameznega avtorja. Da *Kalobški rokopis* ni edini primer literarnega ustvarjanja pri nas v tej dobi, ampak je bila ta težnja širše navzoča, nas mora opomniti tole naključje. Prav leta 1643, ko je Skalar napisal večino svojega rokopisa, je v župnišču v Krašnji nastala tudi najstarejša ohranjena slovenska posvetna pesem *Roža zjutraj cvete*, »ljubka elegična meditacija o minljivosti«, kakor jo je poimenoval A. Gspan:⁴

¹ To so zlasti vprašanja, ki zadevajo temeljne bibliografske podatke o slovenskih tiskih 17. stol. (denimo problem Čandkovega prevoda *Velikega katekizma*), vprašanja o rokopisih te dobe v slovenščini in vprašanja o podatkih v sekundarnih virih (npr. kronike jezuitskih kolegijev). Ne nazadnje gre tudi za vprašanje o evropskem duhovnem obzorju in povezavah slovenskih pisateljev 17. stol. in s tem v zvezi za problem razmerja med katoliško obnovo in barokom pri nas; kdaj se res konča prvo in začne drugo, po čem ju moremo ločevati ipd. Za pojasnitev teh problemov je potreben obsežen sveženj specializiranih raziskav, ki še čakajo literarnega zgodovinarja.

² Lino Legiša, ki je *Kalobški rokopis* objavil v kritični izdaji, je ovrgel Kidričevo mnenje, da je ta obširen korpus verskih pesmi (čez 4000 verzov) ostanek izgubljene Hrenove pesmarice, in podal tehtne argumente za tezo, da je *Kalobški rokopis* ne le tradicijsko, ampak v pomembni meri tudi avtorsko delo – namreč delo tedaj še mladega Matije Kastelca. Prim. Legiša 1973.

³ Prim. prispevek Monike Deželak Trojar v tem zborniku; v njem sta obravnavani prvi dve besedili, ki obsegata glavnino Skalarjevega rokopisa – *Shulla tiga Premishluuana* in *Exemplar od Svetiga Bonaventura*.

⁴ Prim. *Cvetnik 1* (Gspan 1978: 95, 158). Gspan je o pesmi še zapisal: »Kar presenetljivo lepo in skladno je izpeljana primera iz narave – o roži. Tudi z oblikovne strani je dokaj spretna: asonanca se prestopno menjava z rimo. Po dikciji in pisavi se ji pozna vpliv naše umetne – protestantske pesmi. To bi bila tedaj prva do danes znana, v celoti ohranjena slovenska posvetna umetna pesem.« (Gspan o paraleli s Prešernom.)

Roža zjutraj cvete,
z njo lipoto vse rezveselí,
zvečer doli jêmlé,
čez nuč se cilú posuši;
takú vas tudi svejt slepí
nu njega vesêle.

Ta drobna, lepa pesem je po vsebini res posvetna; vendar njena misel po vsem videzu izvira iz krščanske, morda celo asketične duhovnosti, ki je bila pogosto občutljiva in dovzetna tudi za lepoto ustvarjenega sveta, vendar se je bojevala proti temu, da bi njegova privlačnost zmagala nad duhovnim življenjem človeka. Posebej jo omenjam, ker je nastala prav leta 1643, ko je tudi Adam Skalar zapisoval vrstice svojega meditativnega besedila, in nas tako opomni, kako raznolika literarna dela so tedaj nastajala, čeravno so nas iz te literarne tradicije dosegli le redki ohranjeni okruški. Skalarjevo besedilo je po vsebini in tonu neprimerno bolj strogo in asketično kakor *Roža zjutraj cvete*, vendar razodeva podobno življenjsko resnobo in človekov obrat navznoter, značilna za katoliško obnovo, ter ju izraža z literarnimi sredstvi.

Pregledati moramo torej vrsto vprašanj, ki doslej niso bila zastavljena: kakšna je pravzaprav vsebina tretjega in četrtega besedila v *Skalarjevem rokopisu*, kako je oblikovana in s tem zvrstno določena? Sta besedili avtorski ali prevedeni? Končno moramo zamejiti tudi vprašanje – če nanj ne moremo povsem odgovoriti –, iz katerih besedil in usmeritev katoliške obnove je Skalar zajemal ali se pri njih navdihoval.

2 Vsakdanje spomishlane vernih karshanskich dushiz, stuprau andoctliuih ljudi

Tretje besedilo v Skalarjevem kodeksu je, drugače kakor prvi dve, nedokončano in ostaja fragment. Obsega le folije 393r, 393v, 394r, torej tri strani. Besedilo je napisano na zadnjo od štirinajstih leg, ki sestavljajo drugo besedilo rokopisa, namreč *Exemplar sv. Bonaventura*; ker ta lega obsega kar 20 folijev, z Bonaventurovim besedilom pa so popisani samo trije, jih je kar 17 ostalo praznih. Semkaj je pisec začel zapisovati besedilo *Vsakdanje spomishlanie* in popisal nepolna dva folija, zato je v tej legi še vedno ostalo 15 praznih.

Najprej se postavi vprašanje, kdo je besedilo zapisal. Je bila to roka Adama Skalarja ali katera druga? Pisava je opazno drugačna kakor v drugih delih: duktus je neprimerno bolj lomljen, poteze koničaste, vendar je pisava kakor prej tudi zdaj lepopisna, ne spontana. Ker gre za še eno lepopisno konvencijo, se zdi toliko bolj zanimivo, ko v krstni knjigi župnije Kranj nasprotno opazimo, koliko različnih duktusov kažejo Skalarjevi krstni vpisi samo v letih 1652 in 1653; od teh so nekateri tako različni, da jih nikakor ne bi pripisali isti roki, če ne bi imeli neposrednega pozitivnega dokaza, da so to sami Skalarjevi avtografi.⁵ Za primerjavo so morda

⁵NŠAL, Matične knjige – 853. Liber baptizatorum in civitate et parochia Kranj. Ab a. 1652 – 2. junij 1676. Posebej zanimivi so vpisi na straneh 5, 20, 21, kjer najdemo nenavadno raznolike duktuse Skalarjeve roke.

najzanimivejši trije vpisi v mesecu avgustu 1653. Tu je namreč v obliki nekaterih črk, zlasti n, r, v, V in P, mogoče videti enak značaj potez kakor v našem rokopisnem besedilu.

Zato je treba dopustiti veliko verjetnost, da je tudi to besedilo zapisal Skalar sam, lastnoročno, toda najverjetneje šele več let pozneje – po 1643. Vsekakor je moralo biti besedilo *Exemplarja* dokončano, preden je bilo na preostale prazne liste v legi dopisano *Vsakdanie spomishlane*. Ker je Skalar dokončal prevod *Exemplarja* decembra 1643, dobimo s tem datumom – če upoštevamo kodikološke podatke – terminus post quem besedila *Vsakdanie spomishlane*. Terminus ante quem bo težavneje določiti; načeloma bi bilo lahko besedilo zapisano celo potem, ko so bile lege že vezane v sedanji kodeks. Vsekakor je do vezave prišlo šele po tem, ko je Skalar opustil misel na samostojni natis najmanj dveh, če ne kar treh knjig izpod svojega peresa, ki so bile vse že podrobno pripravljene za natis.⁶ Ko je zaradi zunanjih težav – oddaljenost tiskarne, ekonomske stiske zaradi tridesetletne vojne idr. – misel na objavo svojih del naposled moral opustiti, jih je dal vezati ali pa so to pozneje storili drugi. Toda ker bi *Vsakdanie spomishlane* imelo sedem delov, napisan pa je le fragment prvega, se zdi komaj verjetno, da bi za tak obseg zadoščalo omenjenih 17 folijev, ki so ostali prazni v zadnji legi *Exemplarja*. To pomeni, da je praktično skoraj nemogoče, da bi Skalar začel pisati to besedilo v že zvezan kodeks, ko bi imel na voljo le še omenjenih 17 praznih folijev. Torej je začel pisati to besedilo še pred vezavo, in sicer z mislijo, da bo po potrebi dodajal nove lege snopičev. Iz tega bi dokaj prepričljivo sledilo, da je to besedilo med vsemi štirimi nastalo zadnje.

Vsakdanie spomishlane je delo neznanega izvora. Doslej ni bilo mogoče ugotoviti, ali je prevod ali izvorna stvaritev. Vsekakor gre za začetek nekega daljšega meditativnega proznega besedila. Kakor pove naslov, je besedilo namenjeno vsakodnevemu premišljevanju. Prvi in edini podnaslov se glasi: *V nedelo spomishlui*. To pomeni, da se nam je na teh treh straneh ohranil začetek premišljevanja, namenjenega nedelji – po čemer smemo sklepati, da bi celota obsegala sedem poglavij, za vsak dan v tednu po eno.

Ohranjeni nedeljski odlomek *Vsakdanjega spomishlanja* govori o veličini človekovega cilja v nebesih, o lepoti in vsepopolnosti tega cilja in izpolnitvi človekovih želja v njem. Vredno je omeniti dvoje tematskih poudarkov tega fragmentarnega besedila. Prvi dve strani stopnjujeta misel o nebesih kot kraju, kjer je vsaka človekova želja ali stremljenje izpolnjeno v združitvi z Bogom – kar je podano z dokaj baročno čutno nazornostjo: »tam bosh v zhisti lubesni Boga, tuoiga serza ve/seile, h tebi obymshi stiskala, inu lubesniu kushuala, od tega se nebosh nigdar vezhnu mogla lozhite« (fol. 393v).

Drugi poudarek lahko vidimo v odlomku, ki govori o dostojanstvu človekove narave. Človekovo dostojanstvo temelji na povezanosti človeške narave z božansko

⁶Prim. študijo Monike Deželak Trojar v tem zborniku, poglavje o kodikoloških podatkih.

naravo v Kristusu. Zdi se, da je to eno prvih, če ne kar prvo mesto v slovenskem jeziku, kjer nastopa renesančna tema dignitas homini: »Potem bosh tam tudi vidila, koku ie nasha zhloueska natura v Christusi z naturo Boshio v edinosti ene persone sauezana, inu zhez vse stvari povikshana.« (Fol. 394r.) S takšnimi poudarki uvaja to kratko besedilo pomembno vsebinsko novost v slovensko kulturo 17. stol.: odpira se teološko fundiran renesančni pogled na človekovo naravo, na njegova stremljenja, izpolnitev in cilj. Ta pogled je oprt na krščansko razodetje o Bogu ter od njega neločljiv, vendar je poudarek ali žarišče perspektive usmerjeno k človeku – k dostojanstvu njegove narave.

3 Vselai inu nikoli, to ie vezhnost

Tudi četrti del Skalarjevega kodeksa prinaša marsikaj novega in zagonetnega. Zapisala ga je ista, tj. Skalarjeva roka, tako kakor prvi in drugi del rokopisa. Napisan je na ff. 395r–435v; obsega zadnje tri lege kodeksa. Ker je avtor lege oštevilčil od 1 do 3, moramo sklepati, da so bile vsekakor napisane ločeno od drugih besedil rokopisa, torej kot besedilo, ki naj izide v samostojni knjigi. Glede datacije tega besedila lahko rečemo le, da je gotovo nastalo pred vezavo v kodeks, verjetno približno sočasno s prvima dvema tekstoma – tj. okrog leta 1643 ali kakšno leto poprej. Marijan Smolik je menil, da je to besedilo izvirno delo Adama Skalarja (prim. Smolik 1997).

4 Posebnost vsebine, novost zvrsti

Celotno delo *Vselai inu nikoli, to ie vezhnost* je, vsebinsko gledano, aktualizacija ene od pomembnih tem krščanske teološke literature, še zlasti srednjeveške: to je misterij pekla in pogubljenja. Gre torej za staro, obsežno in bogato obdelano teološko temo. Vendar ta v spisu *Vselai inu nikoli* ni predstavljena s teološko razpravo, temveč se pojavlja v novi, drugačni obliki. Ne gre torej za disciplinirano, hierarhično urejeno postavljanje tez in argumentov, ki trditve podpirajo, marveč nastopa tema pekla v nizu čutno podanih predstav, slikovitih podob, ki se vrstijo ena za drugo in nudijo veliko priložnosti za stilistično stopnjevano izražanje, brez katerega ne bi bilo mogoče animirati tako bogatih podob in razvejanih miselnih sklopov. Skalar slikovito in ekspresivno premišljuje o nesreči in trpljenju v peklu, o njegovem vekovitem trajanju in o nezmožnosti, da bi pogubljeno človeško bitje ušlo večni nesreči, ko ji enkrat zapade, denimo v tem odlomku:

[...] io(j) nam sedei inu vekumai, oh sakai smo roieni dokler na moremo vezh umreti, oh de mi od te silne martre nabomo nikdar ledik, o kdo ozhe nashe martre premislit, sakai to nar huishe inu na sueti nar strashlivishi h tem martram nez h ni perglihat. Ô vezhnost bres konza, o konz brez konza, smert grenkeshi koker use smerti, uselai umreti, inu nikuli umreti. Ô solse, tezite bres nehania, iokaite se ozhi, o serze klagui inu sdiai zhes to reuno reslozhenie od te vezhne dobrote, od zhestitiga Boshiga

pogleda. [...] o veliko serz sdihvanie, o (z) sobmi shkripanie, ô tulenie no iokanie, ô sherai, kateri bo vekomai ostal, kateri se bo vselei odoumeval, inu vender nabo nikoli ushlishan. (397v, 398r.)

Subjekt, ki izreka ta govor, je pretresen nad neuničljivostjo in trajnostjo bivanja, ki mora potekati v nesreči in trpljenju; pogubljeni si želi smrti, da bi nehal bivati – *oh sakai smo roieni dokler na moremo vezh umreti* –, toda umreti ni mogoče: *uselai umreti, inu nikuli umreti*. V številnih odlomkih te vrste je v spisu *Vselai inu nikoli* izraženo radikalno občutje bivanjske groze ob misli, da je pekel, večno pogubljenje, realna možnost človekove eksistence. To je groza človeka ob misli, da je večno, neuničljivo bivanje v peklju njegova realno mogoča prihodnost. V središče pripovedi stopita v tem besedilu večnost in neskončnost bivanja v najbolj negativni možnosti, ki pa je ni mogoče zavrniti, iz nje se ni mogoče nikamor umakniti. V tem se zrcali položaj skrajne eksistencialne stiske, za katero obstaja rešitev le vnaprej: dokler je človek še živ – v spreobrnjenju in deležnosti Kristusove milosti. Refleksija te skrajne, neznosne možnosti eksistence pa ni izražena abstraktno, ampak nazorno, s pomočjo slikovitih podob, kakor denimo v temle odlomku, kjer pogubljeni opisujejo, kako bi se veselili še tako oddaljenega konca svojega trpljenja:

Mi reuni smo od vezhnosti tulkain martrani, de ker bi nam en zil ali konz, bodi she u kako visho uozhe, bil perpushen, ta bi nam vezh vefselia dal, koker usi troshti inu vefselie tega sveta, ali, io(j) nam, ker preteko defset taushent leth, inu zhes te use bodo perdiani tolko taushentou leth, kolker ie svesd na nebi, peshka krai muria, inu zhes ta dolgi naisrezheni zhas bodo se nashe martre she le ponovile inu nez se smanshale, inu tako bode bres kraia, bres prenehania, bres use maffe kolo nashiga terpleina okoli gnano, o ti prestrashna vezhnost, de bi nam she sa le to blo perpusheno, de bi ena gora po usem svetu sherok, do nebes vifsoka bila, od katere bi ena tiza zhes deset tau/hent leth le sa ta defseti del eniga profeniga serna odusela, tako de bi u defset sto krat taushent letih ta velika vifsoka gora le s(a) eno proseno serno manshi billa, inu keder bi kie kedai enkrat she sai billa tako dolgo inu po malem usa ta gora prenefsena, tedai bi bil nashiga slega konz, oh, s kakem velikem vefseliam bi mi bli napolnieni, inu sa ta trosht boga sahuallili, – ali to ie eno vezhno zaguanie, use to nam ie od boshie pravize doli udarjeno [...] (398v–400r.)

Notranjo stisko in grozo ob misli na pogubljenje pisatelj torej z vživljanjem v položaj pogubljenih izraža z nazornimi sredstvi, s slikovitimi podobami, kakor je ta o gori, ptici in prosenem zrnu, ki naj čutno ponazori nepredstavljiva razmerja večnega bivanja v nesreči in trpljenju. Po tovrstnih premišljevalnih podobah sledi opomin k pokori in spreobrnjenju od slabih del; vendar ta vabila in opozorila zavzemajo le manjši del besedila. Glavnina je namenjena premišljevanju trpljenja v peklju. Skalarjevo sporočilo je pri tem vendarle naravnano k živemu človeku: bivanjska drama, ki se bo iztekla v opisane prizore trpljenja, se odigrava na prizorišču človekove duše, človeške notranjosti – tu in zdaj. Sedanja človekova eksistenca se lahko usmeri na ozko pot, k hoji za Kristusom – ali pa strmoglavi v brezmejno trpljenje pogubljenja. Groza nad to možnostjo, ob zavesti, da je vse odvisno od posameznika

samega, je – po eni strani – bilo občutje raznih dob od zgodnjega krščanstva naprej; po drugi strani pa je res, da je to občutje pri Skalarju izraženo na času specifičen način, ko sredi torišča stoji človek kot subjekt s poudarjenim zavedanjem samega sebe, svoje prihodnosti in v strahu za svoje bitje – in v tem smislu je Skalarjeva groza tudi novoveško občutje. S tega gledišča je poleg potez, ki to besedilo povezujejo s srednjim vekom, zaznati opazne novoveške prvine. Drama ne poteka na oddaljenem kozmološkem prizorišču, ampak v subjektovem tu in zdaj. Tu in zdaj je lahko zdaj in vekomaj poln bivanjske groze.

Stara teološka tema pekla in pogubljenja torej v tem Skalarjevem besedilu nastopa ne kot argumentirana teološka razprava, ampak kot meditacija, oživljena in motivirana z elementi čutno-nazornega upodabljanja, vživljanja in podoživljajočega premišljevanja. Nova literarna zvrst, ki jo ta Skalarjeva refleksija s tem prvokrat prinaša v slovensko literaturo, je meditativna proza.

5 Kompozicija in vprašanje izvirnosti

Meditacija *Vselai inu nikoli* ima premišljeno zgradbo, sestavljeno iz dveh glavnih delov, ki sta razvejena v več manjših. Tematski in kompozicijski lok je zasnovan takole:

5.1 Prvi del (ff. 395r–410r)

Od te prestrashne vezhno terpezhe peklenske martre. Sestavljajo ga trije člani (artikel), tudi ti razčlenjeni na poglavja.

1. Prvi artikel ali člen (iz njega sta gornja navedka) na razne načine ponazarja neminljivost pekla, njegovo trajnost in neuničljivost bivanja v njem. Pri tem Skalar oblikuje čutne predstave, ki naj bralcu posredujejo idejo o brezčasnem, nečutnem, neminljivem svetu pekla.
2. Drugi artikel je namenjen premišljevanju o trpljenju v peklu in o tem, kako malo ljudje mislimo na pekel kot možnost našega večnega življenja. Artikel ima za uvod vrstico iz Razodetja apostola Janeza: »V teh istih dneh bodo Ludie smerti ieskali, inu ie na bodo neshli, bodo prosili umreti, inu smert od nieh pobeshi.« (Apok 9, 6.) Nato sledijo Skalarjevi stavki, ki ga znova kažejo kot spretnega literarnega oblikovalca: »O vezhnost, oh vezhnost, vezhnost te smerti bres smerti, tega lebna bres shiulenia, tega konza bres zilla, peklenskiga ognja bres troshta, lakote bres nashizhenia [...]« (Ff. 400r–400v.) Iz teh misli razvije pisec meditacijo o grehu, ki je kot ločitev človekove duše od Boga prva smrt duše. Razne vložne pripovedi kažejo, kako sveti človek kljub raznim težavam misli na večnost in svoje bivanje usmerja k njej. Med njimi nas preseneti kratka aktualna pripoved o sv. Tomažu Moru v trenutku, ko ga je kralj Henrik VIII. dal vreči v ječo; obišče ga žena in ga prosi, da bi ustregel kralju, toda Tomaž misli na večnost in se ne ukloni (ff. 403r–404r). To je edini zapis o tedaj še aktualni evropski polpreteklosti v besedilu. Naravnan je k misli, naj človek ne škoduje

blagru svoje duše niti v najtežji preizkušnji. Zanimivo je, da Skalar v pripovedi o sv. Tomažu Moru uporabi samo ta moralno-teološki naboj; v zgodbi niti malo ne omenja verskega spora med katoličani in protestanti.

3. *Ta Treki Artikel* se začena s svetopisemskim navedkom »Kdo bo mogel mei uami prebiuati per tem silnem ognie« (Esa. 33 – tj. Iz 33,14). Nato Skalar uvede meditacijo z nizom svojih značilnih antitetičnih podob, ki pomembno krepijo literarno razsežnost besedila:

Tako je dusha shiveza de merie, inu tako vmrezha de naumerie; u tem veznim shiuleini ie umrezha, in u ti vezhni smerti shivezha; sato je tem ferdamanim smert bres smerti, konz brez konz, sakai smert bo uselei shivela, inu konz se bo uselei sazheinal, smert bo morila, pa nikar konzhalala, bolezhina bo martrala, vender nikar strahu pregnala, ogen bo shgal, pa nikar ferzeral; tudi na bo teme resvetil. Sakai u ognie bode temma, u temi strah [...] (Fol. 405.)

4. Po tem slikovitem literarnem uvodu se Skalar znova posveti nadaljnjemu pre-mišljevanju – zdaj o raznih vidikih nesorazmerja med kratkostjo užitkov, ki jih nudi človeku krivično in grešno življenje, ter večno kaznijo, tudi tu z vložnimi pripovedmi in primeri.
5. Prvi del spisa ima za konec poglavje *Sklenitev*; napisano je kot nekoliko bolj blago in vedro vabilo k poboljšanju, nagovarja človekovo zmožnost, da z dobrim življenjem še v svojem zemeljskem bivanju odvrne od sebe prihodnjo nesrečo pekla. »Kai pravish h temo, ti vezhna dushiza, boshia stvar, kay pravish, kai mislish, aku je v tebi ena iskra te vere [...]« (Fol. 409r.)

5.2 Drugi del (410r–435v)

Ta 2. Taill Skalarjeve prozne meditacije je v celoti posvečen temi *Od veliziga haufna teh ferdamanih inu od maihiniga shtevena teh isuolenig*. Opira se, kakor že poprej, na besedila cerkvenih očetov in številnih teoloških pisateljev, navezuje se na njihove misli, jih preoblikuje in povezuje v osrednjo, naslovno misel, ki je bila med nekaterimi teologi zelo razširjena – da je mnogo ljudi po smrti pogubljenih in da je le malo zveličanih.

Zanimivo je, da si tu Skalar za izhodišče vzame kar štiri daljše citate iz Nove zaveze,⁷ s katerimi skuša uvodoma utemeljiti ali vsaj umestiti svojo misel. Dva sta iz evangelijev – ta je seveda mogoče razumeti tudi drugače in ne le v duhu Skalarjeve naslovne teze – in dva iz apostola Pavla. Ob strani moramo pustiti zanimivo vprašanje, od kod je Skalar sprejemal te navedke; za nekatere je videti, da so vzeti neposredno iz Dalmatina, drugi so zelo različni. V nadaljevanju Skalar svojo misel razvije s kompleksnim sestavom prispodob, primer, pričevanj iz Svetega pisma, pa tudi iz raznih srednjeveških poročil o mističnih doživetjih, ki so po obliki svojevrstne vložne pripovedi. Strukturo drugega dela po uvodnih odlomkih iz Nove zaveze razvrsti v šest sklopov z naslovi, ki že sami razkrivajo, s kakšnimi literarno-

⁷To so: Lk 12,32; Mt 11,25; Rim 11,33; 1Kor 1,26–29.

oblikovnimi sredstvi je pisatelj razvijal svojo meditacijo, in kažejo na avtorjevo retorično kultiviranost.

1. *Figura*. V tem sklopu najdemo štiri kratke literarne variacije na znane motive ali pripovedi iz Svetega pisma: pokvarjenost prvih ljudi in vesoljni potop, ki pomori vse razen Noeta in njegove družine; nato pripoved o lepih sodomskih mestih, ki so bila vsa pokončana, le Lot in njegovi hčeri so bili rešeni; ali pripoved o mnogih Izraelcih, ki so bili popeljeni iz Egipta, a so le maloštevilni dosegli obljubljeni deželo – kar vse »nam ie en pild«, pravi Skalar, da je le malo ljudi zveličanih. Vsako takšno figuro ali podobo je Skalar razvil v manjšo pripoved.
2. *Perglihe*. Sledi razdelek s štirimi prispodobami, ki jih je Skalar zapisal kot kratke prozne slike, pravzaprav literarne črtice. Tudi te temeljijo na svetopisemskih motivih, vendar že v Svetem pismu niso bile razvite v pripovedi in tudi pri Skalarju niso. Ostajajo črtice z močnim simbolnim pomenom – torej prispodobe. Takšni sta denimo prispodobi o maloštevilnih oljkah, ki po obiranju še ostanejo na oljčnem drevesu,⁸ ali o malo grozdja, ki po trgatvi še ostane v vinogradu; podobi vzbujata v bralcu misel, da bo le malo zveličanih, ki bodo sprejeti v večno življenje. Z literarnega gledišča je pomembno, da je kot podlago obeh prispodob Skalar uporabil le nekaj besed iz ene same svetopisemske vrstice (Izaija 24,13), ki omenja oljke, ji sam dodal podobo grozdja v vinogradu in po svoje razvil misel.
3. Poglavlje *Prizhe S: Pi/ma iz stariga testamenta* niza svobodne, razširjene variacije na odlomke iz prerokov Jeremije, Ozeja in Izaije, v katerih preroki opisujejo zla dela, pokvarjenost in moralni propad Izraelcev ter hkrati kažejo, kako je izvoljeno ljudstvo odpadlo od Gospodove postave in od zaveze z njim. Skalarjeva dikcija prenaša te misli v karakterizacijo splošnega moralnega stanja aktualnega časa in okolja; v tem je mogoče razbrati posredno konfrontacijo z moralnimi napakami pisateljve sodobnosti. Poglavlje končuje z variacijo Izaijevih besed (Iz 5,14): *ta pekel ie soy gobez odperl bres use ma/se, de doli se fuieo [...]*
4. Poglavlje *Prizhe S: Pisma tega Nouiga Testamenta* niza variacije na odlomke iz evangelijev in apostolskih pisem, vendar jih modificira tudi na pomenski ravni, tako da se ujemajo s strogo, rigoristično usmerjenostjo celotnega besedila. Med prvimi stoji tu evangeljska primera o široki poti v pogubo in o ozki poti v zveličanje (Lk 13,22–30). V vsakem primeru gre za svobodne meditativne variacije in obdelave, ki močno odstopajo od kompleksnega evangeljskega sporočila in so nekoliko rigoristično zožene, vendar s tem pisec doseže trdno enotnost svoje pripovedi, njeno konsistentnost in učinkovitost imaginarnega sveta, ki ga vzpostavlja njegovo pisanje. Poglavlje konča Skalar s prispodobo stolpa sv. Ciprijana,

⁸ Skalarjev jezik leksikalno gledano vsebuje tudi nekaj germanizmov, seveda pa ima neprimerno več lepega slovenskega besedja in je zaradi obsežnosti besedila – čez 800 strani – v tem pogledu zanimiv kot tesarus slovenskega besedja 17. stol. Ob prispodobi oljčnega drevesa Skalar npr. zapiše eno prvih pojavitev besede *olja* kot izraza za oljčni sad, ki je v rabi še danes.

na katerega naj se kristjan povzpne in z njega premotri duhovno obzorje svojega vsakdanjega življenja.

5. V poglavju *Prizhe svetih ozhakou* Skalar niza misli o zmotnem in grešnem življenju, ki večino ljudi vodi v pogubo, spet v novih variacijah, ki tokrat izhajajo iz del cerkvenih učiteljev in novejših piscev s konca srednjega veka. Zanimivo je, da Skalar z navajanjem in variiranjem misli Dionizija Kartuzijana mimogrede vplete v svoje besedilo tudi kritiko sodobnih cerkvenih in družbenih razmer, ko ob sklicevanju nanj zapiše: »zello ves svet stoy u smoti inu leshi u hudim, oh bolesen, toko dobro glava koker glidi, tako dehouni koker ta folk inu deshelski, tako dobro ta stari koker ti mladi, moshie inu shene, ia, use me/so ie pot prestopilo« (ff. 425r–425v). S podobnimi besedami je Dionizij Kartuzijan kritiziral verske okoliščine ob koncu srednjega veka v Nemčiji nekaj desetletij pred Lutrom, medtem ko Skalar te stavke naslavlja slovenski duhovščini sredi 17. stol.
6. Zadnje poglavje, *Exempli*, združuje šest kratkih pripovedi, ki so tako v pripovednem kakor v kulturnozgodovinskem smislu morda največja novost, ki jo Skalarjevo besedilo *Vselai inu nikoli* prinaša v slovensko literaturo tega časa. To so namreč pripovedi, sestavljene kot poročila o mejnih, mističnih in čudežnih doživetjih, o duhovnih videnjih in stikih z umrlimi. Podane so kot eksemplarične ponazoritve celotnega miselnega toka teksta in so v tem smislu vložne pripovedi. Izrecno se opirajo na bogato in raznotero mistično literaturo srednjega veka in renesanse. Iz nje zajemajo snov o prikazovanju umrlih, pogubljenih ali zveličanih, o videnjih in zamaknjenjih, v katerih vidci poslušajo pričevanja umrlih o usodi posameznih ljudi po smrti. Ta sporočila se vsa stekajo v sklep, kako veliko je število pogubljenih in kako malo je zveličanih: »en auffen dushiz pred sodbo, od katerih ieh ie tulkain k ferdamanio obsouienih, de so koker en gost sneh u pekeu leteli, maiheno (v) vize so shli, le samo 3 v nebe/sa so vsete ble [...]« (ff. 430r–430v).
7. Kakor prvi se tudi drugi del konča s kratkim razdelkom *Skleniteu*, spodbudo k spreobrnjenju in k človekovi skrbi za njegovo večno usodo, ki bo neizogibno sledila trenutku smrti. Hkrati je *Skleniteu* tudi povabilo k ponovnemu kontemplativnemu branju: »[...] gledai de to premi/hluanie vezhnosti vselai frishno u toiem serzi ostane, katero se sgodilo (bo) zhe bosh leto vezh krat s fli/sam bral, Gospud Bog dei tebi Lusht inu Lubesen, tudi soio sveto gnado, de skusi to naidesh to isuelizhanie, to srezhno vezhnost. Amen.« (Ff. 435r–435v.)

Če pregledamo sestav celotnega Skalarjevega besedila *Vselai inu nikoli*, vidimo, da prvi del izoblikuje osnovne misli in predstave o peklu, njegovem trajanju in trpljenju v njem, drugi del pa dokazuje realno možnost, da lahko ta nesrečna usoda človeka dejansko doleti. Drugi del torej poskuša umestiti možnost pekla v človekovo vsakdanje bivanjsko obzorje in ga s tem »dokazati«. Vendar to prepričevanje ne poteka le razumsko, ampak predvsem s pomočjo prisposodob, simbolnih primerov in pripovedi. Zato je prvi del razdeljen na *artikle*, drugi pa na poglavja, ki nosijo kar

imena antičnih in srednjeveških literarnih oblik: *figure, perglihe, prizhe, exempli*. Zaradi tega je drugi del literarno bolj razgiban v pravem pomenu besede, medtem ko je prvi del literaren predvsem po stilu, ki preveva celoto. Očitno je tudi, da je Skalar svoje besedilo kompozicijsko natančno načrtoval: prvi del obsega folije 395–410, drugi del pa folije 410–425. Vsak del torej šteje natanko 15 listov. To se ni moglo zgoditi le po naključju, ampak moramo predpostavljati Skalarjevo poznavanje retoričnih in kompozicijskih pravil.

Ko pregledujemo kompozicijo tega besedila, najdemo tu in tam tudi manjše pomanjkljivosti, ko ta ali ona misel ni popolnoma razvita ali ji manjka povedek, v nekaterih primerih manjka celo katera od pripovedi, kar opazimo, ker jih je Skalar oštevilčil, a je številčenje kje prekinjeno ipd. Nič takšnega se ni Skalarju zgodilo v glavnem delu kodeksa, torej pri prevajanju Wolfovih in Bonaventurovih besedil. Te nepopolnosti je treba videti kot izraz avtorjevega spoprijemanja s snovjo, ki jo po svoji potrebi zajema v delih starejših avtorjev, nato pa jo sam po lastni konceptiji razvršča, oblikuje, formulira in zapisuje. Zato velja omenjene pomanjkljivosti razumeti kot enega od indicev za Skalarjevo avtorstvo tega besedila.

Tudi slog meditacije *Vselai inu nikoli* je opazno drugačen kakor v obeh prevedenih delih in govori o izvirnosti tega besedila. Izražanje je bolj slikovito, bolj strastno in zanosno. Med retoričnimi figurami izstopa zlasti raba »nemogočih« nasprotij – raznih paradoksov in oksimoronov: »smert bres smerti, konz brez konz, sakai smert bo uselei shiuela, inu konz se bo uselei sazheinal« (fol. 405r). Stavčne periode so dolge, kompleksne, analiza bi v njih odkrila razna vzporedja, iteracije, kopičenje, dvojno formulo, trojno formulo itn.

Tretji razlog, ki potrjuje mnenje Marijana Smolika, da je *Vselai inu nikoli* Skalarjevo izvirno delo, pa je sledeč: pri obeh obsežnih prevodih je Skalar razmeroma natančno navedel vir svojega prevoda; pri tem besedilu takega podatka ne najdemo, pač pa opazimo več drugih zanimivih navedb, ki jih v prevodih ni. Najdemo namreč celo vrsto imen cerkvenih očetov in srednjeveških pisateljev ter navedb njihovih knjig; te lahko pomenijo le, da jih je Skalar navajal kot vire, iz katerih je zajemal svojo snov in jo po svoje preoblikoval. Prav značaj teh navedb ter njihova funkcija v besedilu sta najbolj trdna pokazatelja, da je *Vselai inu nikoli* res izvirno delo. Čeprav za zdaj ni mogoče podrobneje določiti njihovega vpliva, naštejmo vsaj glavne Skalarjeve avtorje, saj bo njegovo delo s tem bolje umeščeno v evropski duhovni kontekst.

6 »Skalarjevi avtorji«

V meditaciji *Vselai inu nikoli* se pojavljajo po vrsti naslednji avtorji – navedeni so tako, kakor jih je citiral Skalar sam:

1. *Ludouicus Granatensis, en iemeniten Boga boiezhi pi/sar* [...] (fol. 395r) – Ludovicus Granatensis, Luis De Granada (1505–1588), španski dominikanski teolog, duhovni pisatelj in mistik. Njegovo najbolj vplivno asketično delo je bilo

La Guia de Pecadores (Vodnik grešnikov, 1555), »ki se odlikuje z jasnim in harmoničnim slogom najčistejše španščine, s katerim si je zaslužil veljavo klasika, in z mehko elokvenco, zaradi katere je to delo ostalo vir religioznega navdiha; po pravici so to delo primerjali s Kempčanovo *Hojo za Kristusom*.« Kmalu je bilo prevedeno v vse večje evropske jezike.⁹ Podobno razširjeno je bilo njegovo asketično delo *Memorial de la vida christiana*. Luis De Granada je kot znamenit pridigar leta 1576 izdal tudi priročnik *Rhetoricae Ecclesiasticae, sive de ratione concionandi*, ki se je prav tako že v času njegovega življenja razširil po Evropi v več izdajah. Po smrti so v več zvezkih izdali njegove pridige. Iz enega od njegovih asketičnih del – verjetno iz katerega od najbolj razširjenih – je Skalar zajel motiv svojega prvega poglavja.

2. *Ta vzheni dohtar Adam Sasbout* (ff. 396r, 419v) – Adam Sasbout (Sasbolt, Sasboldus, Joanneszoon, 1516–1553), OFM, nizozemski teolog, pisec asketike, v svojem času znamenit retor. Njegova *Opera omnia* so prvič izšla že leta 1568 v Kölnu. Skalar je iz njegovih del zajemal v prvem poglavju, in sicer v meditaciji o vekovitosti pekla, v drugem delu pa pri interpretaciji novozaveznih odlomkov (*Prizhe* [...]).
3. *Ta u duhu samakneni vzhenik Dionysius Carthusianus* (397v) – Dionisius Ricelius Carthusianus (Denys le Chartreux, Denys van Leeuwen, Denis Ryckel), 1402–1471, belgijski teolog in mistik, sodelavec in spremljevalec renesančnega kardinala in humanista Nikolaja Kuzanskega. Dionizij je ustvaril obsežen opus duhovne literature, vendar ne toliko sistematično teološkega značaja, temveč predvsem mistične, asketične in kontemplativne literature. Zaradi številnih mističnih doživetij so ga imenovali tudi *Doctor ecstaticus*. Velja za enega najbolj izobraženih učenjakov svojega časa. Skalar ga navaja že v prvem artiklu v meditaciji o peklu, nato še v drugem delu na pomenljivem mestu – v sklopu *Prizhe Suetih Ozhakou* –, kjer se Dionizijeve misli prepletajo z besedami sv. Avguština, sv. Bernarda idr. avtoritet. Uradni postopek za beatifikacijo Dionizija Kartuzijana ni bil nikdar začel, vendar ga pomembni svetniki, kakor sv. Frančišek Saleški in sv. Frančišek Ligorij, imenujejo »blaženi«. Pomenljivo je, da tudi Skalar pred Dionizijevo ime postavi (fol. 425r) kratico S: – sanctus – torej ga je tradicija že v Skalarjevem času štela za svetniškega misleca.¹⁰ Skalar navaja spis *Speculo amatorum mundi*, vendar za zdaj ni jasno, katero delo je to.
4. *Franciscus Suaret in i. p. D. Thom. L. 6. praedest. c. 3* (fol. 415v) – Francisco Suárez (1548–1617), jezuit, eden najvplivnejših teologov, filozofov in pravnikov zgodnjega novega veka. Skalar je imel očitno na voljo eno od izdaj Suárezovih

⁹Prim.: Ven. Louis of Granada. Catholic Encyclopedia. New Advent (<http://www.newadvent.org/cathen/09385b.htm>, 1. januar 2009).

¹⁰Njegovi spisi so zbrani v 42 knjigah – *Doctoris Ecstatici D. Dionysii Cartusiani Opera Omnia*, ed. M. Leone, Montreuil-sur-mer, Tournai, Parkminster 1896–1935. Prim. geslo: Dionysius der Kartäuser. Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexikon, Verlag Traugott Bautz (http://www.bautz.de/bbkl/d/dionysius_d_k.shtml, 1. januar 2009).

- komentarjev *Teološke summe* sv. Tomaža Akvinskega. Navedel ga je v drugem delu svojega besedila na mestu, kjer poudarja maloštevilnost in odličnost tistih izvoljenih, ki dosežejo zveličanje.
5. *Hieronymus Platus* (421r) – Girolamo Piatti (1545–1591), italijanski jezuit, filozof in teolog; med njegovimi deli, ki so doživela številne prevode in izdaje, so zlasti *De bono status religiosi libri tres* (angl. *Happiness of a Religious State* – nove izdaje so še danes v obtoku) in *De cardinalis dignitate et officio*. Skalar citira prav njegovo osrednje delo (*Lib. i. de bono Stato Religiosi c. 5*) na mestu (fol. 432v), kjer želi poudariti razširjenost zla v svetu in odsotnost skrbi glede posledic slabega življenja. V poglavju *Exempli* je na podlagi tega Hieronimovega odlomka izoblikoval peto pripoved.
 6. *Baronius annalium Eccles. tom. 10. ad An. 976 [...]* (427r) – Cesare Baronius (1538–1607), oratorijanski duhovnik in kardinal, avtor fundamentalnega dela o cerkveni zgodovini *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198* v dvanajstih knjigah (1588–1607). Baronius je bil član oratorijanske bratovščine sv. Filipa Nerija in Filipov učenec. Pod njegovim vodstvom se je Baronius preusmeril od prava k študiju cerkvene zgodovine in postal utemeljitelj cerkvene zgodovinopisja v modernem pomenu. Kot knjižničar Vatikanske apostolske knjižnice je imel dostop do prvovrstnih virov in jih znal tudi primerno uporabiti, zato so *Annales ecclesiastici* eno temeljnih del kritičnega zgodovinopisja. Nastali so kot odgovor na luteransko zgodovino *Ecclesiastica Historia*, ki so jo napisali, razdeljeno na stoletja, protestantski učenjaki v Magdeburgu (1559–1574) pod vodstvom Matije Vlačiča Ilirika, zato je bil za te pisce v rabi izraz »magdeburški centurioni«. ¹¹ Skalar je uporabil, kakor sam zapiše, deseto knjigo Baroniusovih Analov; iz nje je zajel pripoved o sv. Nilu in njegovem opozorilu, kako veliko je teh, ki se pogubijo in pridejo v pekel.
 7. *Jacobus de Paradisho Carth. Lib. pctis mentalibus* (428r) – Jakob von Jüterborg (J. Cisterciensis, zaradi prestopa h kartuzijanom Jacobus Carthusiensis, tudi J. de Polonia, J. de Clusa, J. de Cracovia, J. de Erfordia, J. de Paradiso, 1381–1465), nemški teolog, kanonist in pridigar. ¹² Bil je goreč verski reformator, seveda znotraj Rimskokatoliške cerkve. Kritiziral je napake, ki so pozneje prispevale k razmahu luteranstva, zlasti podeljevanje odgovornih cerkvenih služb nevrednim, a bogatim osebam; mdr. je napisal memorandum papežu z zahtevo po reformi *Avisamentum ad papam pro reformatione ecclesiae*. Jakob Kartuzijan de Paradiso je ustvaril okrog 80 teoloških, kanonskih in asketičnih del, od katerih jih je ducat izšlo v obliki inkunabul, ki so še v 15. stol. doživele vrsto novih izdaj. Ne vemo, katero njegovo delo je Skalar uporabil kot svoj vir; navaja ga v drugem delu svojega spisa, v prvi pripovedi poglavja *Exempli*.

¹¹ Prim. Dolenc 2000b; tudi: Venerable Cesare Baronius. Catholic Encyclopedia. New Advent (<http://www.newadvent.org/cathen/02304b.htm>, 1. januar 2009).

¹² Prim. Jacob of Jüterbogk. Catholic Encyclopedia. New Advent (<http://www.newadvent.org/cathen/08261b.htm>, 1. januar 2009).

8. *Martinus Polonus Dominicanus in Promp. Exempl. c. 18.* (naveden prav tam, 428r) – Martin iz Opave (Martinus Oppaviensis, Martin z Opavy, Martin von Troppau, Martinus Polonus, † 1278), češki dominikanec, eden od vplivnejših srednjeveških kronistov. V Rimu je bil posvečen za nadškofa v Gnieznu, a je na poti na Poljsko umrl. Skalar navaja njegovo delo *Sermones de tempore, de sanctis. Promptuarium exemplorum*, 1488.
9. *Melchior Flauinus Lib. i. de statu animarum post mortem, c. 5.* (naveden prav tam, 428r) – morda je mišljen Melchior Flavius, frančiškan, umrl ok. 1580 v Toulousu. *De statu animarum post mortem* je naslov ali del naslova mnogih razprav od srednjega veka do 18. stol. in je izraz izjemnega zanimanja, ki so ga te dobe nepretrgano gojile glede bivanja človekove duše po ločitvi od telesa; ni jasno, na katero od teh del se je skliceval Skalar.
10. *Theodoricus de Appoldia* (429v) – Dietrich von Apolda (ok. 1228–1297), nemški dominikanec, biograf, avtor najobsežnejšega življenjepisa svetega Dominika iz 13. stol.¹³ Skalar ga navaja med *Exempli* v pripovedi o videnju sv. Dominika, ko je ta imel prikazen o Božji jezi in pravični kazni zaradi grešnega življenja ljudi, in o prošnji Božje Matere, ki je kazen odvrnila. Skalar uporablja to mesto za razvitje in ilustracijo svoje misli o grešnem življenju sveta, ki vodi mnoge ljudi v pogubljenje.
11. *Laurentius Surius* – fol. 429v (1523–1578) – nemški kartuzijan, hagiograf in cerkveni zgodovinar, sodobnik in prijatelj jezuita sv. Petra Kanizija, ki je Lavrencija motiviral za poglobljeno versko obnovo in katoliško reformacijo (po nekaterih navedbah naj bi ga Kanizij sprva kot luteranca celo pridobil za katolištvo).¹⁴ Ker ga Skalar omenja v kontekstu pripovedi o videnju svetega Dominika, je verjetno uporabil katero njegovih hagiografskih del.
12. *Thomas Cantiprat. Lib. i. Apum. c. 10. 86* (fol. 431r) – Thomas Cantimpratensis (tudi T. de Cantimpré, T. Brabantinus, T. van Bellinghen, 1201–1272), srednjeveški belgijski pisatelj in pridigar, avguštinec, po letu 1232 dominikanec v Louvainu (študiral v Kölnu pri Albertu Velikem). Velik uspeh je imel zlasti kot teološki pisec in pridigar.¹⁵ Ni jasno, katero Tomaževo delo je Skalar uporabljal. Vsekakor je iz njega zajel snov za četrto od svojih eksemplaričnih pripovedi.
13. *D. Antonius Arhi Episcopus Florentinus, Thom: 3. Histor. tit. 24. Cap. 9. 32* (432v) – sveti Antonin Florentinski (Antonino Pierozzi, Antonino De Forcigliani, 1389–1459), dominikanec in florentinski nadškof, bogoslovni pisatelj. Ob pomoči Kozima Medičejskega je razširil znameniti dominikanski konvent v Firencah in ga dal poslikati svojemu prijatelju fra Angelicu; tam je sv. Antonin

¹³ Dietrich von Apolda. Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexikon. Verlag Traugott Bautz (http://www.bautz.de/bbkl/d/dietrich_v_ap.shtml, 1. januar 2009).

¹⁴ Prim. Günther Thomann: Surius, Laurentius. Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexikon. Verlag Traugott Bautz (http://www.bautz.de/bbkl/s/s4/surius_l.shtml, 1. januar 2009).

¹⁵ Thomas of Cantimpré. Catholic Encyclopedia. New Advent (<http://www.newadvent.org/cathen/14693c.htm>, 1. januar 2009).

do leta 1443 zbral tudi veliko knjižnico, ki je, čeprav samostanska, postala prva javna knjižnica v Evropi.¹⁶ Kot škof je bil eden najbolj delavnih v tedanji Italiji in s tem nosilec zgodnje katoliške prenovne. Njegovo glavno delo je *Summa Theologica Moralis, partibus IV distincta* (1477), ki je v petdesetih letih doživela petnajst izdaj. V 15. in 16. stol. je nato izšla vrsta priročnih izdaj *Sume* z izbranimi odlomki. Mdr. je napisal zgodovino *Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX*, ki je izšla tudi z naslovom *Historiarum opus*.¹⁷ Zdi se, da Skalar referira na ta naslov kot enega od virov svoje pete vložne pripovedi v poglavju *Exempli*.

Ta bežni pregled osnovnih podatkov o poglavitnih avtorjih,¹⁸ ki jih je Skalar navajal in s tem dokumentiral svoje vire, nam razkriva široko literarno, teološko in duhovno evropsko obzorje. V tem obzorju se je poznejši kranjski župnik temeljito poučen gibal med poznoantičnimi, srednjeveškimi in novoveškimi avtorji, iskal pri njih navdih in snovi ter to snov znova oblikoval. Srečamo vrsto pisateljev, katerih imena, odlomki in snovi so se s tem Skalarjevim rokopisom prvič pojavili v slovenskem besedilu. Najprej so to klasiki krščanske misli in leposlovja – cerkveni očetje sv. Avguštin, sv. Krizostom, sv. Gregor Veliki in cerkveni učitelj sv. Bernard. Ni mogoče reči, ali je Skalar sam bral besedila teh avtorjev ali jih je spoznaval posredno, v besedilih poznejših piscev; možno je oboje. Časovno jim sledi skupina srednjeveških avtorjev: Jakob Kartuzijan de Paradiso, Martin iz Opave, Dietrich iz Apolde, Tomaž Cantimpraški, sv. Antonin Florentinski. Glede načina, kako je Skalar uporabljal snov iz njihovih del, bi smeli reči, da se večidel pojavljajo v zadnjem delu besedila *Vselai inu nikoli*, zlasti v poglavju *Exempli*, in da je vsaj v večji meri od njih sprejel snov svojih eksemplaričnih pripovedi. Tem časovno sledi tista skupina avtorjev, za katero se zdi, da je bila za Skalarja vendar najbolj pomembna – to so duhovni pisatelji, ki stojijo na meji srednjega in novega veka, v renesansi ali že povsem v novem veku – sredi navzkrižij 16. stol.: Dionizij Kartuzijan, Luis De Granada, Girolamo Piatti, Francisco Suárez, Adam Sasbout, Cesare Baronius, Laurentius Surius. Izmed teh sta Suárez in Baronius umrla šele na začetku 17. stol., približno v času (ali malo pred tem), ko se je Skalar rodil. Po teh pisateljih je bil Skalar povezan z žarišči evropske renesančne filozofije, poznosrednjeveške mistike in tridentinske katoliške obnove: Dionizij Kartuzijan (15. stol.) je bil sodelavec kardinala Kuzanskega, hkrati pa redovnik z mnogimi mističnimi doživetji in vpliven pisatelj mistične literature; Cesare Baronius (konec 16. stol.) je bil učenec sv. Filipa Nerijskega in ena osrednjih oseb oratorijanskega gibanja, ki je s pristno in preprosto vero pomembno prispevalo h katoliški prenovi tudi zunaj meja Italije; Luis de Granada (Trubarjev sodobnik) je bil eden najbolj upoštevanih asketičnih pisateljev svojega

¹⁶ Prim. Dolenc 2000a.

¹⁷ Prim. St. Antoninus. Catholic Encyclopedia. New Advent (<http://www.newadvent.org/cathen/01585b.htm>, 4. januar 2009).

¹⁸ Več je še takšnih, ki jih doslej ni bilo mogoče individualno določiti, mdr. Joannes Raulin, Antonius Senenis, Melchior Flauinus (Flavius?) idr.

časa; Lavrencij Surij je bil prijatelj in sodelavec jezuita sv. Petra Kanizija, avtorja obeh znanih katekizmov, ki ju je pri nas malo pred Skalarjem prevajal Janez Čan-dek. Če se ozremo na skupino srednjeveških avtorjev, vidimo, da sta bila že vsaj Jakob de Paradiso in sv. Antonin Florentinski pomembna reformatorja v svojem okolju. Enako ali še bolj to velja za Skalarjeve avtorje iz dobe renesanse in katoliške obnove. Glede na vlogo, ki jo moremo v Skalarjevi izvorni meditativni prozi pripisati snovem tega ali onega asketičnega pisatelja, se zdi mogoče postaviti hipotezo, da sta bila za besedilo *Vselai inu nikoli* najbolj pomembna ta, ki ju Skalar omenja že na začetku, namreč Ludovicus Granatensis (Luis De Granada) in Dionysius Carthusianus, saj ju navaja tam, kjer se izoblikujejo izhodiščna določila njegovega meditiranja o misteriju pekla. Upravičeno se zdi skleniti, da je na Skalarja imel odločilen vpliv tisti krog duhovnih pisateljev – bodisi srednjeveških bodisi modernih –, ki so delovali v sami konici prenovitvenih prizadevanj znotraj Rimskokatoliške cerkve že veliko pred tridentinskim koncilom in tudi po njem. To zvečine še niso bila prenovitvena prizadevanja Cerkve kot ustanove, temveč svetniških osebnosti znotraj nje, ki so prenavo začenjale in vodile v vseh časih s svetim, evangeljskim življenjem.

Ko smo vsaj preleteli vrsto duhovnih pisateljev in njihovih del, ob katerih je Skalar komponiral svoje besedilo, se moramo vprašati, kako, kje in kdaj mu je bila na voljo takšna obilica knjig. Ker mladi duhovnik tik po posvetitvi ni imel premoženja niti za skromen knjižni repertorij, se zdi edina možnost, da je spis *Vselai inu nikoli* Skalar napisal ali vsaj zasnoval še v bogoslovju, saj je le tam imel na voljo bogato knjižnico, kjer si je iz mnogih del lahko ekscerpil, kar ga je zanimalo.¹⁹ Leto 1644 kot letnica Skalarjeve posvetitve ni povsem gotova, saj pisec v *Exemplarju* ob dataciji – december 1643 – sam navaja Adama Skalarja kot »mašnika«. To nas nagiba k mnenju, da je Skalar prevajal Bonaventuro po mašniškem posvečenju, medtem ko bi lahko *Vselai inu nikoli* napisal tudi pred tem, namreč v bogoslovju, saj je za to potreboval knjižnico. Obstaja tudi možnost, da je imel Skalar še potem, ko je odšel iz bogoslovja, na razpolago kakšen priročnik za pridigarje in asketične pisce in je v njem našel odlomke iz tu omenjenih avtorjev. Tudi to ostaja za zdaj nerešeno vprašanje.

7 Sklep

Skalarjev rokopis, ki je nastal leta 1643 ali zelo blizu tega leta, je prinesel v slovensko slovstvo 17. stol. obilje vsebinskih in oblikovnih novosti. Ker nobeno od njegovih treh del ni bilo natisnjeno, je kodeks dosegel le manjši krog bralcev in besedila v njem niso mogla učinkovati na širši slovenski prostor. Recepcija teh besedil je bila torej omejena – čeprav zgodovina rokopisov kaže prav to, da jih je pogosto bralo več ljudi, kakor smo si danes vajeni predstavljati. Vsekakor so – kljub manjši recepciji in ne glede na recepcijski vidik – vsebinske in oblikovne odlike teh

¹⁹ Katero bogoslovje bi to bilo, ostaja za zdaj odprto vprašanje Skalarjeve biografije.

besedil pomembne tudi same na sebi. S pisateljske in ustvarjalne strani gledano nam namreč odkrijejo presenetljivo novost v kontekstu slovenskega slovstva 17. stol.: pojav nove literarne zvrsti – meditativne proze.

Spis *Vsakdanie spomishlane* je v slovensko literaturo in kulturo – čeprav je le krajši fragment – kot prvi prinesel renesančno temo o dostojanstvu človekove narave. Misel o tem je teološko utemeljena v združitvi človeške in božanske narave v Kristusu. Zato sta človekova ustvarjena narava ter njegov končni cilj v združitvi z Bogom prikazana kot vrednoti najvišjega reda. Tu ni sledu o srednjeveškem contemptus mundi, zaničevanju sveta in človeka; v ospredju tega kratkega besedila je namreč misel, naj bo človek pravilno usmerjen k poslednjemu cilju, saj mu ta razodeva plemenitost in visokost njegove ustvarjene človeške narave. Vprašanje o avtorstvu tega besedila za zdaj ostaja odprto, nedvomno pa je z njim na slovensko področje prodrla renesančna tema, ki je bila za protestantske poglede na pokvarjenost človekove narave ne le tuja, temveč naravnost poganska, in je mogla vzkliti šele z navezavo slovenskega duha na katoliško mistično izročilo s konca srednjega veka in renesanse.

Meditativno besedilo *Vselai inu nikoli* je po tematiki drugačno. Je izvirno Skalarjevo besedilo – s tem pa tudi prvi slovenski tekst, ki odpira obsežno meditacijo o misteriju pekla in pogubljenja. Misli tega besedila so animirane z mnogimi živimi podobami, čutno-nazornimi slikami; učinek bralčevih fantazijskih predstav, ki jih te podobe vzbujajo, je v tem delu vsaj tako pomemben za sporočilnost kakor sami kongnitivni koncepti. *Vselai inu nikoli* je prvo slovensko besedilo asketične literature in je tudi nastalo na širokem obzorju evropskega teološko-asketičnega slovstva; prinaša mistične teme, motive duhovnih vizij, onstranskih videnj in sporočil pokojnih – vse to v obliki vložnih eksemplaričnih pripovedi. Poleg tega so vodilne misli tega besedila podane z vrsto klasičnih literarnih oblikovnih sredstev, kakor so *perglihe*, *figure* in *prizhe* – variacije ter reference na avtoritete iz Svetega pisma. Vse to Skalar oživlja s čustvenim, zanosnim načinom izražanja, njegov literarni slog je baročno slikovit in kontrasten, vselej jasen, ne prenasičen, močan estetski naboj dosega s slikovitimi nasprotji – paradoksi in oksimoroni. *Vselai inu nikoli* je prva slovenska meditativna proza. Po tematiki je to delo (v očeh sedanjega časa) nekoliko temno in rigoristično, a je po obliki in slogu ter po celotnem vtisu bleščeč literarni dosežek slovenskega baročnega slovstva 17. stol.

Historični in kodikološki podatki dopuščajo možnost, da je *Vselai inu nikoli* najzgodnejše od štirih besedil Skalarjevega kodeksa, da je morda nastalo celo kakšno leto pred 1643 – čeprav je možno misliti tudi drugače –, medtem ko je *Vsakdanie spomishlane* po vsem sodeč zadnje po nastanku, in če je Skalarjevo, je verjetno iz dobe okrog leta 1653. Vabljivo bi bilo postaviti tezo, da je temačna asketična meditacija o trpljenju v peklu Skalarjevo mladostno delo in da je kako desetletje poznejše *Vsakdanie spomishlane* s svojim renesančno svetlim, v Kristusovo in človekovo duhovno dostojanstvo uprtim pogledom delo zrelega Adama Skalarja. Vendar za

takšno tezo za zdaj ni na voljo pozitivnih dokazov; za podprtje takšne hipoteze bi bilo potrebno celo nadaljnje raziskovanje.

Toda eno je gotovo: v obeh literarnih meditacijah, ki sem ju tu orisal, je toliko novih ter tako specifičnih motivov in tem, da oblika teološke razprave, znana že od naših protestantov, zanje ni več zadoščala. Da jih je Skalar lahko upovedil, je moral hkrati s kreacijo vsebine v slovenskem jeziku ustvariti tudi obliko – in ustvaril je prvo slovensko meditativno prozo. Z vsem tem je Adam Skalar, kaplan v Šmartinu pri Kranju in nato kranjski vikar, bistveno presešel stanje slovstvenega razvoja na področju proze ne le v Hrenovi dobi, ampak verjetno tudi pri naših protestantih. Njegovo delo vsebuje literarne nastavke, zaradi katerih gre njegovemu avtorskemu besedilu podobna veljava kakor pesmi *Roža zjutraj cvete*, nastali istega leta 1643. Ta predstavlja najstarejšo ohranjeno posvetno umetno pesem. Skalarjeva meditacija o misteriju pekla seveda ni posvetno delo, toda zaradi vsebinskih, zlasti pa oblikovnih značilnosti je vsekakor eno prvih slovenskih leposlovnih proznih besedil.

Viri

Skalarjev rokopis. Nuk, Ms K 25.

Literatura

- DOLENC, Jože, 2000a: Sv. Antonin Pierozzi. Marijan Smolik (ur.): *Leto svetnikov 2*. Celje: Mohorjeva družba. 343–346.
- DOLENC, Jože, 2000b: Sv. Filip Neri. Marijan Smolik (ur.): *Leto svetnikov 2*. Celje: Mohorjeva družba. 480–492.
- GILSON, Etienne, 2002: *Duh srednjeveške filozofije*. Ljubljana: Družina.
- GSPAN, Alfonz, 1978: *Cvetnik slovenske vezane besede 1*. Ljubljana: Slovenska matica.
- LEGIŠA, Lino, 1973: *Liber cantionum carniolicarum*. *Kalobški rokopis*. Ljubljana: SAZU.
- RAJHMAN, Jože, 1989: Vpliv zahodnoevropske mistike na slovensko literaturo 17. in 18. stoletja. Aleksander Skaza, Ada Vidovič Muha, Jože Sever (ur.): *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. *Obdobja 9*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 124–135.
- SMOLIK, Marijan, 1963: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Semeniška knjižnica. 312.
- SMOLIK, Marijan, 1997: *Enciklopedija Slovenije*. Zvezek 11. Ljubljana: Mladinska knjiga. 91–92.